

pitoly je také to, že navzdory obecné debatě týkající se růstu podílu singles mezi mladými lidmi, se nepotvrzuje, že by současná mladá generace odmítala život v páru. Autorka totiž zjistila, že podíl lidí, kteří do 30 let věku nemají zkušenosti s korezidenčním vztahem, zůstává mezi generacemi zhruba stejný. Jak tedy uzavírá autorka, lidé se nevyhýbají vstupům do korezidenčních vztahů, pouze místo do manželství vstupují častěji do nesezdaných soužití. Mladá generace tedy zdá se není o nic individualističtější a nemá o nic menší chuť sdílet svůj život s partnerem než generace jejich rodičů, jak jí bývá někdy neprávem vytýkáno.

Druhá část knihy s názvem „Partnerství, stratifikace a sociální mobilita“ přináší šest dílčích empirických studií konkrétních aspektů životních a partnerských přechodů, které se snaží zasadit proměny v partnerském a rodinném životě do kontextu strukturálních podmínek, společenské situace a sociodemografických charakteristik jedinců. První dvě kapitoly jsou věnovány vztahu mezi rodinnými přechody a vzděláním. Martina Štípková se věnuje vzdělanostní homogamii rodičovských párů a jejich proměně a dochází k překvapivému a společensky závažnému zjištění, že vzrůstá homogenizace rodičovských párů s nejnižším vzděláním, což může mít za následek rostoucí sociální rozdíly mezi různými společenskými vrstvami a negativní dopady zejména na děti z těchto nejnižších vzdělanostních skupin. Je přitom zřejmé, že zjištění vyplývající z této kapitoly by bylo možné použít také jako argument pro podporu soustavné a cílené práce s dětmi z těchto rodin i kvalitní předškolní péče a práce se znevýhodněnými skupinami.

Kapitola Martina Kreidla sleduje vzdělanostní stratifikaci vstupu do manželství a to, jakým způsobem se proměňoval vztah mezi sňatečností a vzděláním po roce 1989. Dochází přitom ke zjištění, že ústup od manželství byl silně determinován vzdělanostní úrovní, kterou zároveň chápe jako proměnnou úzce spojenou s pozicí jedince v sociální struktuře. V nejnižších vzdělanostních skupinách se lidé podle něj od

manželství odkláněli nejrychleji, což interpretuje jako důsledek specifických sociálních a ekonomických rizik, kterým byla tato skupina vystavena po roce 1989. Celá analýza je však prováděna na datech více než 12 let starých, a bohužel tedy neodpovídá na otázku, jak se odvíjí vztah mezi vzděláním a sňatečností v současnosti.

Další kvantitativní kapitola – Martina Kreidla a Barbory Hubatkové – se věnuje v českém kontextu jen velice málo probádanému tématu partnerských drah po rozvodu a prezentuje popisná zjištění týkající se intenzity vstupu do nových korezidenčních svazků po rozvodu, toho, zda jde o nesezdaná soužití či manželství, jak se tento trend proměnil mezi jednotlivými generacemi a jaké další charakteristiky vstupy do těchto partnerství ovlivňují.

Poslední kvantitativní kapitola autorského kolektivu B. Hubatková, M. Kreidl, M. Štípková a L. Rabušic je věnována dopadu rozvodu na vzdělanostní šance dětí. Na datech z roku 2005 kapitola potvrzuje v zahraniční literatuře dobře popsanou a známou skutečnost, že rozvod rodičů negativním způsobem ovlivňuje šanci dětí získat terciární vzdělání. Ze skutečnosti, že rozdíly v šancích dětí se neliší, ani pokud je kontrolován vliv vzdělání rodičů a jejich zaměstnanecký status (měřený ISEI), autoři vyvozují, že spíše než horším socioekonomickým postavením rozvedených rodin jsou vzdělanostní šance těchto dětí ovlivněny psychologickými a sociálními okolnostmi rozvodu. Domnívám se přitom, že s tímto závěrem je možné polemizovat. Prezentovaná data totiž přináší jen velice omezený obraz rozvedených rodin a dostatečně nepostihují problém sestupné mobility pečujících rodičů, stejně jako ani relevantní strukturální bariéry, na které tyto rodiny narážejí a které mohou mít v konečném výsledku za následek sníženou úspěšnost dětí z rozvedených rodin při získání vysokoškolského titulu. Je přitom zřejmé, že skutečně společensky závažné výsledky by patrně přineslo právě hlubší a detailnější zkoumání toho, co stojí v pozadí těchto nerovností.

a lépe a ženské úspěchy nejsou vidět. Jaké jsou dopady nevědomých předsudků? Snížená očekávání, nerovnost v hodnocení, různě formulované doporučující dopisy, omezené a úzké představy o excelenci a vylučování. A jak na předsudky? Je nutné uznat, že problém existuje, zamyslet se nad vlastní rolí v systému a vytvořit situaci, kdy se lidé budou cítit odpovědní za změnu situace. Že to jde, ukazuje Pioneer Award udílená National Institutes of Health. Cena měla původně nejasná výběrová kritéria, důraz byl kladen na to, že se nominovaní měli sami chválit, důležitou roli hrály doporučující dopisy a byla hodnocena osobní prezentace (a ne vědecké výsledky samotné). Mezi prvními devíti oceněnými nebyla žádná žena. Pak došlo ke změně. Změnila se kritéria, nominační proces, externím hodnotitelům byl poskytnut trénink, proběhl nábor a informace o ceně byla široce rozšířena. Jak uzavřela Joyce Yen, „pak přišly ženy...“. Jak říká Jackson Katz: „Nepotřebujeme trénink citlivosti (sensitivity training), potřebujeme trénink toho, jak správně lidi vést a zastávat vedoucí posty (leadership training).“

„JE NUTNÉ, ABY LIDI MĚLI POCIT, ŽE NA TOM VEČÍRKU MUSÍ BÝT“:

**ZPRÁVA Z KONFERENCE STRUKTURÁLNÍ ZMĚNA NA PODPORU GENDEROVÉ ROVNOSTI
VE VÝZKUMNÝCH ORGANIZACÍCH / Marcela Linková**

Ve dnech 21. a 22. listopadu 2013 se v litevském Vilniusu konala pod záštitou litevského předsednictví a Evropské komise konference Strukturální změna na podporu genderové rovnosti ve výzkumných organizacích. Konference se zaměřovala na všechny klíčové hráče: národní státy, výzkumné a vysokoškolské instituce, vědecké spolky a společnosti i grantové agentury. Téma strukturální

Druhá část knihy obsahuje také jediné dvě kvalitativní kapitoly knihy, které se zaměřují na roli partnerství, a to v příbězích mladých českých pracovních migrantů ve Velké Británii autorky Aleny Pařízkové, a kapitolu Jaroslavy Hasmanové Marhánkové věnovanou zcela opomíjenému a tabuizovanému tématu partnerského a intimního života ovdovělých žen, která svou kvalitou, teoretickým rámováním, poutavostí výkladu i citlivostí interpretační práce jednoznačně představuje zlatý hřeb knihy. Její kapitola přináší překvapivý pohled na starší ženy, které své názory na rodičovství a partnerství zásadním způsobem proměňují v souvislosti se svými životními zkušenostmi. Jen málokdo by přitom očekával, že právě vdovy patří k průkopnicím nejvíce individualizovaných životních forem, jako je soužití „spolu, i když zvlášť“ (*living apart together*) apod. Kvalitativní analýza názorně ukazuje, jak se tyto ženy stávají kritické vůči klasické podobě genderové smlouvy, vůči manželství a často i kohabitaci, a jak začínají s přibývajícím věkem preferovat vztahy s odděleným bydlením. V souvislosti s touto kapitolou čtenáře napadne, že je velká škoda, že v knize není více takových kapitol, které by takovým způsobem pracovaly s kvalitativními daty.

Knihy přináší řadu zajímavých a společensky závažných zjištění. Obávám se však, že pro čtenáře z řad laické veřejnosti, případně pro ty, kteří nejsou zběhlí v pokročilých kvantitativních metodách, může být určitou bariérou její nepříliš velká čtenářská vstřícnost a celkově silně deskriptivní charakter. Druhým momentem, který knize podle mého názoru ubírá na čtenářské vřidnosti, je také skutečnost, že patrně kvůli množství probíraných témat a velikosti autorského týmu se autorům a autorkám úplně nepodařilo udržet jednotného ducha monografie. Spíše než jako vnitřně provázaná monografie, kterou spojují a zároveň i uvozují určitá společná východiska či teoretický rámec a kde jsou kapitoly do určité míry provázány nebo na sebe navazují, tak kniha místy působí spíše jako soubor na sobě nezávislých studií. Kniha nicméně přináší řadu analýz a dat, které v českém kontextu dosud nebyly publikovány a na které bude jistě možné dobře navazovat.

Poznámky

1 Recenze vznikla v rámci projektu MŠMT ČR č. LE12003.

VŠECHNO, CO JSTE CHTĚLI VĚDĚT O FEMINISMU... /

KATEŘINA MACHOVCOVÁ

HOOKS, BELL. 2013. *FEMINISMUS DO VRECKA. O ZANIETENÝCH POLITIKÁCH*. BRATISLAVA: ASPEKT.

Chcete se dozvědět základní informace o tom, čím se feminismus vlastně zabývá? Jak se feminismus staví k některým kontroverzním tématům? Chcete se dozvědět, jak feminismus reaguje na některé výhrady? Jak se feministické hnutí myšlenkově vyvíjelo a proměňovalo? Odpovědi na tyto otázky s největší pravděpodobností naleznete v útlé knížečce au-

torky bell hooks. Publikace *Feminism is for everybody: Passionate Politics* (2000) vyšla v roce 2013 ve slovenském překladu Jany Juráňové, známé feministky ze sdružení Aspekt, pod názvem *Feminizmus do vrecka: o zanietených politikách*.

bell hooks, vlastním jménem Gloria Jean Watkins, je ikonou současného feministického hnutí, která je zná-

(nebo kulturní a institucionální) změny se zde řešilo z hlediska managementu organizací, jejich vedení, budování pracovní kultury, která nebude vytvářet překážky pro profesní uplatnění žen, a z hlediska integrace genderové dimenze do obsahu výzkumu a inovací. Konference se konala pod patronací litevské prezidentky a svůj pozdrav na konferenci poslala i komisařka Maire Geoghegan-Quinn. Plenární diskuse se první den věnovala redefinici problémů a rozšíření odpovědností tak, aby ve výzkumných organizacích a na vysokých školách bylo možné nastartovat strukturální změny.

Profesorka Isabelle Vernos, členka Vědecké rady Evropské výzkumné rady (ERC) a předsedkyně pracovní skupiny Gender Balance, ve svém vystoupení uvedla, že hlavní překážky profesního uplatnění vědkyň leží v kulturní rovině genderových stereotypů, v obtížích s kombinací profesního a rodinného života a v nedostatku vzorů. ERC se otázce genderové rovnosti v současné době intenzivně věnuje. Monitoring dat ukazuje, že hlavním problémem je nízká účast žen v soutěžích ERC a jejich nižší úspěšnost. Proto se v posledním období ERC zaměřila na otázku, zda mohou v hodnocení projektů a ve formulářích žádosti o projekt existovat genderové předsudky. Zkoumali tedy, jaký typ informací ERC ve formulářích vyžaduje. Ukázalo se, že kolonka, kde vědci a vědkyně měli popsat své největší úspěchy, je problematická. Ženy totiž mají zábrany samy sebe vychvalovat. Srovnání toho, co ženy skutečně dokázaly, s tím, jak své výsledky vykreslily, ukázalo, že ženy své úspěchy prostě nestavějí tolik na odiv. ERC proto tuto kolonku zrušila. Pokud totiž žijeme v kultuře, kdy nejen že se od žen neočekává, že by se měly vychloubat, ale jsou za takové chování i společensky sankcionovány, pak nelze předpokládat, že tato kulturní determinanta najednou zmizí, když vědkyně žádají o granty. Taková kolonka dává mužům nezaslouženou výhodu, která plyne pouze z genderové organizace společnosti a rozdílných očekávání, která máme na chování žen a mužů.

má především tím, že cíleně poukazuje na propojení mezi genderem, rasou a kapitalistickým systémem v dnešní společnosti. A uvedená knížka je vlastně především sumářem jejího vlastního filosofického přístupu formulovaného po desetiletí od vydání její první klíčové práce *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism* v roce 1980, který reprezentuje jeden z nejvýznamnějších feministických proudů. Sama autorka se v publikaci i poměrně často vymezuje vůči různým myšlenkovým směrům, které společně tvoří různorodý a rozmanitý feministický přístup, a objasňuje svou konkrétní pozici.

Kniha je přehledně členěna do devatenácti kapitol, kdy každá z nich se uceleně vyjadřuje k jednomu konkrétnímu tématu. Není tedy v zásadě nutné číst knihu celou, stačí nalistovat kapitolkou, která vás právě zajímá. Autorka se dotýká témat velmi osobních, ať už začátků feministického sebeuvědomování, tělesnosti a krásy, vztahů a sexuality, ale i témat, jako je práce, gender a rasa, násilí, mužnost či spiritualita.

Jednou z klíčových myšlenek celé knihy, na kterou bell hooks opakovaně upozorňuje, je porozumění tomu, že ženy nejsou v patriarchální společnosti „nevinné“. Nerozehrává zde bitvu ženy versus muži, ale snaží se důkladně poukázat na důsledky sexistického myšlení, kterého se dopouštějí ženy stejně tak jako muži. Například v kapitolách věnovaných násilí možná až překvapivě mnoho prostoru věnuje problému násilí žen vůči dětem. Upozorňuje na to, že ačkoliv v počátcích feministických kampaní proti násilí v rodině se pozornost soustředila zejména na násilí mužů vůči ženám, již záhy byly zjištěny důkazy pro existenci násilí i ve vztazích jednopohlavních i důkazy o tom, že oběťmi násilí, a to ze strany mužů i žen, se často stávají děti. „Patriarchálně násilie v domácím prostředí je založené na přesvědčení, že jednotlivec s větší mocou může ovládat ostatních prostřednictvím různých forem nátlaku“ (s. 91).

Dalším žhavým tématem, kterému se bell hooks věnuje, je i právo na interrupci a vyjasnění postoje, který pova-

žuje za feministický. Podle jejího názoru každá žena může zároveň sdělit, že by interrupci nikdy nevyužila, a přitom jednoznačně veřejně obhajovat právo žen na možnost volby. Takový postoj zahrnuje možnost volby, stejně jako určité osobní etické stanovisko. Nelze být feministkou a upírat právo volby jiným, a to ani volby, kterou třeba já sama nikdy nehodlám využít. I tento postoj ukazuje na empatické kořeny feministického hnutí a snahu chápat, že ostatní lidé mohou zcela právoplatně využít jiné možnosti než já sama, a nejsou proto horší, či dokonce odsouzeníhodní.

A jak se bell hooks dívá na vztahy žen a mužů? Připouští, že zejména v počátcích do hnutí za práva žen přicházely ženy rozhořčené z toho, jaké vztahy zažívaly. Setkávaly se s muži, kteří byli násilní, krutí, nevěrní, a s touto zkušeností se začaly angažovat za sociální spravedlnost. Postupně se však rozvinulo jasné vědomí toho, že problém není v mužích, ale v patriarchálním nastavení společnosti založené na sexismu a nadvládě. A jak jsem se již zmínila o něco dříve, ochránkyněmi patriarchátu jsou velmi často samy ženy. Současný feminismus oceňuje vztahy žen a mužů založené na společné péči, citových či ekonomických vazbách. Tvrdění, že feminismus šíří nenávist vůči mužům, je proto pouze laciným způsobem, jak se vyvléci z diskuse o negativních dopadech patriarchátu a potřebných společenských změnách.

Klíčovým přínosem práce autorky, jako je bell hooks, je snaha představit tzv. intersekcionální přístup, tedy snahu uchopit a porozumět spolupůsobení charakteristik, jako je gender, rasa, věk, sexuální orientace či zdravotní stav. Ani ženy ani muže nemůžeme chápat jako homogenní skupinu se stejnými zkušenostmi, potřebami a životními plány.

To nejlépe ukázaly právě ty feministky, které pocházely z dříve opomíjených skupin, černošské, hispánské či lesbické, transsexuální a jiné. Požadují, aby feministické hnutí bylo realistické v tom, že zhodnotí i jiné aspekty než pouze genderové. A v první řadě požadují, aby feministické hnutí bylo také hnutím antirasistickým.

Profesor Gustav Amberg, viceprezident Královského technologického institutu ve Švédsku, hovořil o tom, že odpovědnost za prosazování genderové rovnosti mají univerzity, a že je tedy nutné, aby se vedení univerzit k této odpovědnosti přihlásilo. Jako účinný nástroj pro dosažení změny vidí úpravy kariérního systému, zavedení mentoringu a hlavní roli připisuje nejvyššímu vedení. To musí „mluvit o genderové rovnosti a věřit v ni“. Potřebná jsou ale i formální a neformální pravidla a v neposlední řadě je nutné využívat zjištění genderového výzkumu a znalostí.

Michele Garfinkel z Evropské organizace molekulární biologie (European Molecular Biology Organization, EMBO) představila program *Ženy ve vědě*, který EMBO již delší dobu realizuje. Mezi hlavními problémy uvedla nízké procento uchazeček o granty a péči o rodinu, zejména v případech, kde oba partneři pracují ve vědě. V souvislosti se snahami o genderovou proměnu kultury a institucí vědy hovořila o „ergonomické změně“ s odkazem na ergonomii sezení: tu je možné řešit tak, že máme špatnou židli a naučíme lidi, jak na této židli sedět tak, aby to přežili, nebo vytvořit novou židli, která bude lépe vyhovovat. Co se týká genderové rovnosti, jsme nyní v situaci, kdy se snažíme spíše učit (zejména ženy) sedět na špatně navržené židli. Jak v této souvislosti Garfinkel uvedla: „Vědci jsou vědeckí ve vztahu ke všemu jinému než k vědě.“ Vědecké argumenty, které přináší genderový výzkum, odmítají poslouchat. Proto je možné, že i když existuje spousta poznatků o tom, jak by měla taková správná „genderová židle“ být navržena, lidé na odpovědných místech je často tvrději odmítají. V závěrečné diskusi pak Michele Garfinkel ještě na adresu hodnocení vědy, které se linulo jako červená nit celou konferencí, uvedla: „Stávající systém hodnocení ve skutečnosti nemůže fungovat téměř pro nikoho.“

Doporučení z konference, která jsou předložena všem klíčovým hráčům i litevskému předsednictví, naleznete na webových stránkách <http://www.sapgeric.eu2013.vu.lt/recommendations/>.

Průběžně se při čtení seznamujeme s tím, jak se feministické hnutí vyvíjelo. Dozvídáme se například o tom, že v boji za volební právo se spojily bílé ženy s bílými muži raději, než aby dopustily situaci, že volební právo získají nově černí muži, ale ženy žádné. Připomeneme si lpění bílých feministek na tom, aby rod byl klíčovou charakteristikou, a odmítání zapojení rasových a etnických témat. Jejich zahrnutí však rozhodně nevedlo k oslabení feministických politik: „A napokon se nám podarilo dosiahnuť, že v hnutí sa záujmy privilegovaných žien, najmä bielych žien, nekládli nad záujmy všetkých ostatných. Ponúkli sme víziu sesterstva, v rámci ktorej sa dalo rozprávať o všetkom, čo sme žili.“ (s. 87–88)

Určitým omezením knihy, kterým se ale i bell hooks opakovaně sama zabývá, je skutečnost, že feministická kritika často dobře analyzuje problémy, ale to je pouze první krok při hledání praktických řešení. V řadě oblastí již existuje

množství feminismem inspirovaných praktik, leckde je však třeba stále hledat a zkoušet. V žádném případě není možné nabídnout nějaké zaručené jednoduché návody.

Dalším omezujícím aspektem je fakt, že se autorka opírá o svou znalost tématu, ale velmi málo předkládá jasnou evidenci uvedených problémů, tím myslím odkazy na dostupné výzkumy či práci dalších odborníků a odbornic. V tomto ohledu některé stati nemusejí vyznít zcela přesvědčivě, zejména pro někoho, kdo třeba zpochybňuje kredit feministického přístupu.

Na druhou stranu by tak samozřejmě vznikla úplně jiná publikace. Kouzlo „zaujatých politik“ spočívá v tom, že je to kniha čtivá, dobře srozumitelná a na nočním stolku ji může mít snad kdokoli. Feministy a feministkami se nerodíme, stáváme se jimi. K tomu může přispět i tato myšlenkově inspirativní kniha.

ŽENY BEZ DOMOVA: IDENTITA, STRATEGIE A BEZPEČNÝ PROSTOR / RAD HETMÁNKOVÁ

Ženské bezdomovectví, jeho specifika a podoby, stejně tak jako zkušenosti žen, které se ocitly bez přístřeší, nejsou v českém prostředí dosud známy. V kontextu feminizace chudoby, jejímž drastickým produktem může být právě propad do situace bez přístřeší, je taková absence vědomosti podivuhodná. Organizace *Jako doma*, která se v ČR zabývá genderovými aspekty bezdomovectví, proto ve svém výzkumu *Zpátky ze dna: zaostřeno na ženy* pootevřela dveře tohoto fenoménu.

Ženy bez domova se staly ohniskem zájmu *Jako doma* již při vzniku sdružení v roce 2012, kdy zakladatelky organizace reagovaly na absenci genderově specifických sociálních politik a služeb zaměřených na ženy ohrožené chudobou,

sociálním vyloučením a bezdomovectvím. Feminizace chudoby je i v českém prostředí nezpochybnitelná (např. podle Statistického úřadu se zhruba 50 % žen ocitne po rozvodu v pásmu osob ohrožených chudobou). Tato skutečnost se kupodivu příliš neodráží ve statistikách, které se věnují bezdomovectví. Průběžné sčítání lidí bez domova vykazuje konstantně nižší podíl žen. Zároveň je třeba dodat, že množství žen bez domova v posledních letech dramaticky roste. Organizace Naděje například uvádí, že přestože v 90. letech jejich služeb nevyužila jediná žena, v roce 2009 již tvořily 17 % uživatelů a uživatelek služeb. Tuto skutečnost lze přisuzovat jak reálné rostoucím počtům žen bez domova (podobně jako například ve Francii, která od

Všechna výše uvedená témata byla z různých perspektiv a v různých kontextech probírána v jednotlivých sekcích. Jedna z nich se věnovala modernizaci řízení výzkumu s cílem podpořit rovnost žen a mužů v oblasti výzkumu. Sekci předsedala profesorka Gerd Bjørhovde z norského Národního výboru pro genderovou vyváženost ve výzkumu. První řečnicí byla profesorka Rossella Palomba z italské Národní výzkumné rady. Ve svém příspěvku s názvem „Principy a praxe managementu genderové rovnosti ve vědě“ zdůraznila, že je třeba věnovat pozornost kulturním aspektům organizace výzkumu. Na příkladu Itálie ilustrovala stávající nerovnosti, které se odrážejí i v tom, že při současné „rychlosti“ jmenování žen by parity v zastoupení žen a mužů na profesorské úrovni bylo dosaženo v roce 2138 a na Univerzitě La Sapienza v Římě v roce 2497! Proto nemůže být pro nápravu situace dostačující přijmout zákony a zavést struktury pro genderovou rovnost. Věda sebe samu pojímá jako kulturu meritokracie, přičemž zdůrazňuje neutralitu a kvalitu. Ale může v současné kultuře existovat rovnost vedle excelence?, ptala se profesorka Palomba. Kulturní změna je podle jejího názoru založena na „supervedení“, transparentnosti a odstranění neprůhlednosti v procesech jmenování do funkcí. Argumentovala také, že genderová rovnost musí být součástí základní vize institucí. V závěru profesorka Palomba zdůraznila nutnost používat genderové poznatky a znalosti, které jsou v současné době nevyužívané, podhodnocované a podceňované.

Jako druhý vystoupil profesor Thomas Brage z Univerzity ve švédském Lundu, který představil genderový certifikační systém zavedený na univerzitě v příspěvku s názvem „Genderová certifikace ve fyzice v Lundu – cesta ke změně?“ Profesor Brage argumentoval, že v případě, že instituce zavede politiku na podporu genderové rovnosti, která ale není dále podporována, může se celkem jednoduše „vypařit“. Na rozdíl od častého předpokladu zkušenosti na Univerzitě v Lundu ukazují, že při prosazování genderové rovnosti nejde

roku 1999 pozorovala nárůst z 14 % na 22 % žen bez domova v roce 2011¹), tak i prohlubujícímu se odbornému zájmu o genderové složení skupin osob bez domova.

Rozpor mezi vyšší pravděpodobností chudoby u žen a jejich dlouhodobě nižším zastoupením mezi osobami bez domova (podle ČSÚ tvořily ženy v roce 2011 21% podíl osob bez domova) mimo jiné poukazuje na fenomén takzvané neviditelnosti ženského bezdomovectví. Zájem organizace *Jako doma* o ženské bezdomovectví a jeho specifika současně přinesl potřebu posílit feministické a genderově citlivé přístupy ve službách pomoci lidem bez domova. *Jako doma* usiluje o zviditelnění tématu ženského bezdomovectví a o vytváření služeb a programů na míru ženám bez domova a ženám ohroženým bezdomovectvím. Mnohé z těchto programů *Jako doma* samo od roku 2012 realizuje. Silná snaha o posílení pozice (*empowerment*) žen bez domova, zlepšení jejich náhledu na vlastní situaci, včetně získání schopnosti kriticky nahlédnout na strukturální faktory a souvislosti, které mohou ovlivňovat jejich životy, rovněž představují zaměření práce *Jako doma*. Příběhy žen bez domova, jejich sebnahlížení a vnímání vlastní identity potřebu takového úsilí potvrzují.

Identita

V průběhu kvalitativní studie *Zpátky ze dna: zaostřeno na ženy* realizátorky usilovaly o co největší zapojení zkoumaných žen do uvažování o přijatelném označení, stejně tak jako o sebeidentifikaci v rámci skupiny osob bez domova i širší společnosti. Specifická pojmenování pro osoby bez domova dosud nebyla podrobena zkoumání, ačkoli správné užití vhodných výrazů, stejně tak jako pochopení různých identit žen bez domova, může ovlivnit nastavení služeb a bude determinovat, které služby ženy vyhledají a které naopak nevyužijí vůbec. Studie potvrdila předpoklad, že pohled žen na jejich situaci přímo souvisí s jejich každodenními strategiemi přežití a ovlivňuje jejich prožívání bezdomovectví, které se značně liší od mužů.

Přestože všechny komunikační partnerky podle evropské kategorizace ETHOS (FEANTSA 2013) definici osoby bez domova odpovídaly,² jen naprosté minimum z nich se jako „žena bez domova“ samo identifikovalo, a to přesto, že neměly vlastní střechu nad hlavou a dlouhodobě pobývaly v azylových domech a noclehárnách. Naprostá většina komunikačních partnerek navíc zažila nedobrovolný pobyt na ulici. Lze se domnívat, že tato dynamika může být mimo jiné důkazem hluboké stigmatizace lidí bez domova.

Participantky se ostře distancovaly proti pojmenování „bezdomovkyně“, a to pro jeho ponižující povahu. Termín spojovaly s obrazy bolesti, samoty, špíny, zimy a zoufalství. Skupina považovala za daleko přijatelnější pojmenování „žena bez domova“ – přesto byly mnohé ženy (i ty z azylového bydlení) schopny se s tímto termínem identifikovat teprve po získání hlubšího náhledu na vlastní situaci. Považovaly jej za daleko důstojnější než termín „bezdomovkyně“.

Kromě obecné stigmatizace osob bez domova participantky navíc identifikovaly genderovou nerovnost, když popisovaly vlastní vnímání kritičtějšího pohledu společnosti na ženy (v porovnání s muži), zejména v souvislosti s neschopností péče o děti v situaci akutního skluzu do situace bez střechy nad hlavou. Tyto ženy navíc popisovaly obtíže při znovuzískání dětí do vlastní péče, a to i po stabilizaci své situace. Nevyvážený pohled veřejnosti i poskytovatelů služeb na gender a bezdomovectví má zároveň přímý vliv na to, jak ženy bez domova vidí samy sebe. Respondentky v naprosté většině vyjádřily, že se cítí ostatními lidmi, včetně poskytovatelů služeb, považovány za druhéhořadé, méněcenné a opovržením hodné. Tato zkušenost se objevovala kromě kontaktu se sociálními službami také při setkání s úřady, policií, veřejností a zdravotnickými zařízeními. Častým důsledkem takového jednání je rezignace na osobní práva, včetně práva na pomoc a podporu. Pocity studu a selhání („...nezasloužím si pomoc...“) často provází nižší pravděpodobnost, že daná žena vyhledá odbornou pomoc,

ani tolik o odpor, jako o nedostatek znalostí a informací o tom, jak a jaké změny vlastně v instituci zavádět. Ukazuje se také, že funguje, je-li otázka genderové rovnosti vědcům a vědkyním prezentována jako intelektuální problém, neboť je to právě zvědavost, která vědce pohání.

Genderová certifikace na Univerzitě v Lundu zahrnuje čtyři aspekty: 1. zvýšení povědomí o otázkách genderu, 2. zahrnutí genderového hlediska do obsahu znalosti, 3. plány a strategie a 4. antidiskriminační opatření. K účasti v pilotním programu se dobrovolně přihlásily tři katedry – fyzika, geovědy a energie. Na katedře fyziky, kde pracuje na 300 lidí, zahrnuje certifikační program kromě jiného genderové vzdělávání a poskytování informací, katedra rovněž na jeden rok najala tzv. genderového kouče a upravila podmínky pro poskytování rodičovské dovolené doktorandům a doktorandkám a postdokům a postdočkám. Podle profesora Brage také skvěle funguje „infiltrace“ – do prosazování genderové rovnosti jsou zapojeni bývalí fyzikové a fyzikky, kteří se začali věnovat otázkám genderové rovnosti. Ti totiž chápou výzkumné otázky i výzkumnou kulturu a požívají vyšší důvěryhodnosti. Navíc byla otázka genderové rovnosti zahrnuta i do hodnocení studijních kurzů.

Profesor Brage mimo jiné zdůraznil důležitost možných epistemických dopadů strukturální změny, totiž to, že genderová agenda se může postupně promítnout i do procesů vytváření vědecké znalosti. Na příkladu oddělení spalovací fyziky ukázal, že se vědecké zaměření katedry přes důraz na genderovou rovnost posunulo k environmentálně orientovaným výzkumným otázkám. Vědci, kteří na katedře zasedají, totiž v návaznosti na řešení agendy rovnosti začali jinak uvažovat o dopadech svého výzkumu a o jeho možném využití. Tento příklad jasně ukazuje, že pozornost věnovaná genderové rovnosti v pracovním prostředí může mít vliv i na epistemické otázky, může zpochybňovat to, jaký typ otázek si běžně klademe, a ukázat, že genderová rovnost je i součástí procesu vytváření vědeckého poznání. Cel-

a také snížená motivace k pozitivní změně. Je logickým důsledkem, že ty, které se od termínu „žena bez domova“ distancovaly zcela, měly zvýšenou tendenci své bezdomovectví skrývat, ale zároveň také považovaly za nemyslitelné, aby využily služby pomoci lidem bez domova: „Z práce jsem šla rovnou do tramvaje, vsedě jsem spící projezdila celou noc, a ráno zase nastoupila na směnu. Dvanáctky jsem měla nejradši. V práci bylo teplo.“ (Pavla, 45 let)

Naopak ženy, které své bezdomovectví přijaly a jako „ženy bez domova“ se identifikovaly, reprezentovaly spíše ty, které boj o důstojný život vzdaly: „Jste na to úplně sama. Občan druhé kategorie. Nikdo vám nepomůže.“ (Dana, 55 let)

Strategie a adaptace

V rámci výzkumu *Jako doma* se ukázalo, že nejčastějším spouštěčem pádu do bezvýchodné situace bezdomovectví u žen je rozpad rodinných vazeb a partnerských vztahů a/ nebo násilný vztah s partnerem či partnerkou v kombinaci s ekonomickou nouzí. I když ostatní důvody ztráty domova bývají podobné jako u mužů (finanční potíže a dluhy, návrat po výkonu trestu, zdravotní problémy, odchod z dětského domova apod.), u žen je jejich finanční a sociální situace mnohdy komplikována vícenásobným znevýhodněním. Často je doprovázena faktory, které samy zkoumané ženy chápaly jako bariéry v návratu do normálního života. Mezi ně patří např. neheterosexuality, maskulinní vzhled, etnicita, věk, zdravotní postižení, nemoc či prolínání výše uvedených faktorů.

Jak již bylo uvedeno, dalším distinktivním jevem ženského bezdomovectví se ukázalo zažité násilí, a to v jeho nejrozličnějších formách. Komunikační partnerky uváděly, že útěk v průběhu vyhrocení domácího násilí byl mnohdy důvodem k odchodu z prostředí domova a důvodem ztráty bydlení a často i zaměstnání. Tím však problémy leckdy teprve začínaly. Značné množství žen totiž uvedlo, že násilí ze strany mužů a žen, ať už sexuální, verbální či fyzické, po od-

chodu z domova pokračovalo, a s bezdomovectvím se navíc zvýšila jeho četnost. Vyhrožování, útok, okradení, sexuální narážky a obtěžování nadále představovaly hrozby ze strany veřejnosti, ostatních osob bez domova, ale často i policie. Zbývajících 10 % žen, které se ocitly na ulici a samy násilí nezažily, bylo přinejmenším svědkyněmi fyzického násilí proti jiným osobám bez domova.

Z rozhovorů vyplývalo, že komunikační partnerky adaptovaly své chování a vizáž tak, aby se útokům a nebezpečí na ulici co nejvíce vyhýbaly. Mezi tyto strategie patřilo vyhledání ochrany druhé osoby (často muže), úzkostlivá péče o zevnějšek a vyhledávání nepřístupných úkrytů. Vysoká míra zažitého násilí mezi ženami bez domova může být tudíž vnímána jako jeden z důvodů tolik typické skrytosti ženského bezdomovectví. Dalšími důvody jsou absence genderově specifických zařízení pomoci lidem bez domova a již uvedený kritický společenský pohled na ženy bez domova, který si ony internalizují (nenaplnění role krásné, čisté ženy, která pečuje a udržuje „rodinný krb“). Identifikované strategie, ke kterým ženy v takové situaci přistupují, nabývají dalších různých podob. Jedná se o přespávání u známých, na podlahách různých bytů a squatů, vstupování do krátkodobých i dlouhodobých nežádoucích a jinak ohrožujících vztahů za účelem získání střechy nad hlavou.

Bylo již připomenuto, že sociální služby, které jsou pro ženy v této tísnivé situaci k dispozici, jsou omezené. Nalezneme nižší počet azylových domů, které jsou zaměřeny pouze na ženy, nízkoprahová centra pro ženy bez domova neexistují vůbec. Ženy, které se, jak je uvedeno výše, dostávají na ulici i proto, že se staly oběťmi genderově podmíněného násilí, tak při vyhledání pomoci narážejí na prostředí, kde často početně dominují muži i jejich potřeby. Ženy nemají možnost setkávat se v prostoru, který je určen pouze jim a kde se mohou cítit bezpečně, což vede k zacyklenosti situace, kdy sociální služby nejsou soustředěny na potřeby žen, a ženy je proto příliš nevyhledávají.

kově lze říci, že certifikační mechanismus se soustřeďuje na to, co se podařilo, na poskytování podpory a pomoci katedrám. Zajišťování kvality probíhá prostřednictvím kvalitativního sebehodnocení, kde hodnotící kritéria mohou mít formu otázek. Dalším předpokladem úspěchu je volba správného vedení a zajištění toho, že se genderová agenda v instituci „prodá“, takže lidé mají pocit, že „na tom večírku musí být“.

V diskusi, která následovala, řešili diskutující problém, zda je možné výsledky dosažené například na Univerzitě v Lundu replikovat jinde. Je zřejmé, že příklad Univerzity v Lundu v sále silně rezonoval. Profesor Brage v diskusi připustil, že vědci ve Švédsku jsou „poslušní“, což může být součástí úspěchu certifikačního programu. Velmi relevantní otázkou pro uskutečňování kulturní změny bylo, jak mohou být programy genderové rovnosti úspěšné, pokud vždy začínáme od excellence a genderová rovnost je jen jakýmsi přílepkem, který není součástí hlavní agendy. Profesorka Drew z Trinity College na to odpověděla, že pro ni se „excellence rovná genderové rovnosti“ a „excellence bez genderové rovnosti je padesátiprocentní excellence“. Diskuse se rovněž zabývala tím, že značná část opatření na podporu genderové rovnosti se zaměřuje téměř výhradně na technické, přírodní a matematické vědy. Přitom sociální a humanitní vědy také trpí genderovými nerovnostmi, přičemž filosofie posloužila jako skvělý příklad. Auditorium se shodlo, že je nutné kulturní a institucionální změny řešit i v oborech humanitních a sociálněvědních. Dalším bodem, v němž panovala shoda, bylo, že je třeba kombinovat kvantitativní a kvalitativní přístupy, ať už je to v produkci znalosti či v hodnocení programů strukturálních změn. A posledním bodem, který byl v plénu silně podpořen, byl důraz na využití existující genderové a feministické znalosti a výzkumů a finanční podpora dalšího výzkumu v této oblasti, neboť genderový výzkum nám pomáhá pochopit dynamiky genderových organizací. Některé účastnice v diskusi rovněž vznesly téma intersekcionality, které jinak na konferenci do značné míry chybělo.

Bezpečný prostor pro ženy

Přestože mohou poznatky výzkumu *Zpátky ze dna: zůstře-no na ženy* v českém prostředí znít „nově“, zahraniční zkušenosti jeho nálezy potvrzují. Organizace *Jako doma* spolupracuje s britskou organizací St Mungo's, která v Británii jako první upozornila na konstantně horší výsledky v práci se ženami bez domova a nižší míru jejich zotavení v systému britských sociálních služeb. Podobně jako organizace *Jako doma* i St Mungo's upozorňuje na skutečnost, že stejné přístupy v práci se ženami a muži bez domova znamenají znevýhodnění pro ženy. Specifické problémy si zaslouží specifickou odezvu. I v jiných zemích na západ od české hranice najdeme celou řadu programů šitých na míru ženám bez přístřeší, ať už se jedná o denní centra, azylové domy či pomoc obětem násilí. Uvědomění si toho, že ulice je rizikovějším prostorem zejména pro ženy, se odráží v nabízených službách a sociálních programech, které jsou poskytovány například v Dánsku, Rakousku, Velké Británii, ale i napříč Spojenými státy americkými, kde existují již od 80. let.

Organizace *Jako doma* nyní navazuje na tyto zahraniční zkušenosti a poznatky z výzkumu a usiluje o vytvoření po-

dobného bezpečného prostoru pro ženy bez domova. Realizuje proto workshopy a kurzy pro ženy bez domova za účelem posílení jejich kapacit a sebevědomí a vytváří prostor, kde tyto ženy mohou sdílet své zkušenosti a rozvíjet své zdroje, dovednosti a sebepodpůrné sítě. Nicméně organizace si je současně vědoma, že jediné transformace již existujících univerzálních služeb směrem k genderové senzitivitě může ukončit současnou nevyváženou situaci: bezdomovectví ženy doprovází ohrožení a stigma, které vede ke skrývání a nevyužívání sociálních služeb.

Poznámky

1 CLEF: Coordination française pour le Lobby Européen des Femmes.

2 Podle ETHOS (Evropská typologie bezdomovectví a vy-loučení z bydlení) označujeme osobami bez domova populační skupinu zahrnující jak viditelné bezdomovce, tj. osoby, které spí venku, tak osoby, které v důsledku nemožnosti zajistit si jiné bydlení žijí v ubytovacích zařízeních, dále osoby, jejichž bydlení je nejisté, a osoby, které žijí v podmínkách, které neodpovídají minimálním standardům bydlení v daném kulturním a sociálním prostředí.

Z 58. ZASEDÁNÍ KOMISE PRO POSTAVENÍ ŽEN ANEB MLUVÍME SPOLU, I KDYŽ SE NESHODNEME / LUCIA ZACHARIÁŠOVÁ

Každý rok v březnu se v New Yorku koná zasedání Komise OSN pro postavení žen (*Commission on the Status of Women*, CSW, dále také „Komise“). Březen je příznačně zvolen jako měsíc, v němž si svět připomíná stávkou newyorských švadlen v roce 1908, tedy Mezinárodní den žen.

Samotná Komise je pracovní komisí Ekonomické a sociální rady OSN (ECOSOC) a byla zřízena v roce 1946 k při-

pravě doporučení, která budou podporovat práva žen. Od roku 1995, kdy se v Pekingu konala Čtvrtá světová konference o ženách, kde byla přijata tzv. Pekingská deklarace a akční platforma, je v kompetenci CSW revidovat tyto dokumenty a sledovat jejich naplňování. Pekingská deklarace a akční platforma jsou v celosvětovém měřítku dokumenty, v nichž se podařilo prosadit významné závazky pro členské

Ve své závěrečné řeči profesorka Anne Glover, hlavní vědecká poradkyně předsedy EU Barrosa, na úvod použila příklad časopisu pro ženy z 50. let, který v jednom článku manželkám radil, jak se mají chovat, když přijde manžel z práce: upravit sebe a děti, uklidit, naladit se do dobré nálady, mít poklizeno, vyslechnout, co chce manžel říct, ničím ho nezatěžovat, držet děti v klidu a potichu, aby tatínka nerušily. V sále tento příklad vzbudil oprávněný smích – dnes nám pochopitelně podobné rady připadají naprosto nemístné. S kolegyněmi z východní a střední Evropy a těmi Západoevropankami, které jsou citlivé na historické a geografické rozdíly, jsme se ale nemohly ubránit poznámce, že ženám v bývalém východním bloku a na spoustě míst planety nikdy nikdo podobné rady dávat nemohl, protože to prostě bylo nereálné: většina žen totiž musí pracovat, aby přežily ony a jejich rodiny. Přestože se konference konala ve Vilniusu, v bývalé sovětské republice, zastoupení ze střední a východní Evropy bylo nízké. To se odráželo i v programu obou dní. Je zřejmé, že se konference chtěla soustředit na příklady dobré praxe a na sdílení zkušenosti, jak strukturální změnu provádět. Zcela však chyběl pohled těch zemí (zejména nové členské státy), kde vlády a instituce podobné změny odmítají. Samotná představa, že by na takovém mezinárodním fóru vystoupili např. rektor Univerzity Karlovy, předseda Akademie věd ČR nebo Grantové agentury ČR a hovořili o tom, co se jim daří pro genderovou rovnost dělat v jejich instituci, je značně iluzorní. Právě proto se ale domnívám, že by bylo důležité věnovat prostor i sekci, kde by mohli vystoupit ti a ty, kteří se podpoře genderové rovnosti v těchto zemích věnují, a hovořit o tom, jaké strategie vyvíjejí, aby dosáhli alespoň toho, že téma genderové rovnosti bude uznáno jako relevantní téma, kterému by se měla politika výzkumu věnovat.